

JULIJA VAŠČENKO

Kijevo nacionalinis Taraso Ševčenkos universitetas, Ukraina
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PILYPO ORLYKO KONSTITUCIJA: ŠIUOLAIKINĖS KONSTITUCINĖS IR ADMINISTRACINĖS TEISĖS KATEGORIJOS

Constitution of Pylp Orlyk: Categories of Contemporary
Constitutional and Administrative Law

SUMMARY

Ukraine and the whole Europe are truly proud of the document signed on 5 April 1710. The document is considered to be the prototype of a constitution of a modern democratic state. It is widely known as the Constitution of Pylp Orlyk. Researchers consider this document as the first Ukrainian constitution and the first European constitution which is based on the democratic principles of the state structure. This publication provides the results of research on the provisions of the Constitution of Pylp Orlyk from the perspective of the categories of modern Constitutional and Administrative Law. Based on the analysis of the document, as well as the schools of thought in its interpretation, it is concluded that this document was based on such modern principles of the Constitutional and Administrative Law as: the rule of law, the separation of powers, democracy, humanism, social justice, decentralization and subsidiarity. The document contains legal norms devoted to such institutes of contemporary Administrative Law as administrative justice, public service law, municipal law, public property, as well as to governmental regimes. Progressive ideas implemented in this document are of high topicality even today, and are interesting for both scholars and practitioners.

SANTRAUKA

1710 m. balandžio 5 d. buvo pasirašytas dokumentas, kuris yra svarbus tiek Ukrainai, tiek Europai, nes šis dokumentas yra šiuolaikinės demokratinės valstybės konstitucijos prototipas. Dar šis dokumentas yra žinomas kaip Pilypo Orlyko Konstitucija, nes būtent jis, kaip etmonas, ją ir pasirašė. Pilypo Orlyko Konstitucijos tekstą sudarė pirmos ukrainiečių politinės emigracijos atstovai, įkvėpti pažangių Vakarų Europos parlamentarizmo idėjų. Tyrinėjai dokumentą vertina kaip pirmąją nepriklausomos Ukrainos valstybės konsti-

RAKTAŽODŽIAI: Pilypo Orlyko Konstitucija, valdžių padalijimas, administracinės teisės principai.

KEY WORDS: Constitution of Pylp Orlyk, Separation of Powers, Principles of Administrative Law.

tuciją ir netgi pirmąją konstituciją Europoje, grįstą demokratiniais principais. Straipsnyje Pilypo Orlyko Konstitucija nagrinėjama iš šiuolaikinės konstitucinės ir administracinės teisės pozicijų. Pilypo Orlyko Konstitucijos bei kitų tyrinėtojų atlikta šio dokumento aiškinimo analizė padiktavo išvadas, kad šis dokumentas yra grindžiamas tokiais šiuolaikiniais konstitucinės ir administracinės teisės principais kaip teisės viršenybės, valdžių atskyrimo, demokratijos, humanizmo, decentralizacijos ir subsidiarumo. Konstitucijoje yra teisės normų, susijusių su šiuolaikinės administracinės teisės institutais: administracinė justicija, valstybės tarnyba, savivaldos teisė, viešoji nuosavybė, valdymo režimai. Pažangios idėjos, kylančios iš Konstitucijos teksto, ir šiandien yra aktualios, vertos tiek mokslininkų, tiek praktikų dėmesio.

ĮVADAS

1710 m. balandžio 5 d. buvo pasirašytas dokumentas, reikšmingas tiek Ukrainai, tiek ir visai Europai, nes šis dokumentas yra šiuolaikinės demokratinės valstybės konstitucijos prototipas. Dokumento pavadinimas yra „Susitarimai ir karių teisių bei laisvių nustatymas tarp Jo didenybės pono Pilypo Orlyko, iš naujo išrinkto Zaporožės kariuomenės etmono, ir tarp generolų, pulkininkų iš tos pačios Zaporožės kariuomenės visišku abiejų šalių sutikimu. Patvirtinti laisvo susirinkimo metu to paties Jo didenybės etmono formalia priesaika“. Tačiau labiausiai šis dokumentas yra žinomas kaip Pilypo Orlyko Konstitucija (pagal etmono P. Orlyko pavardę, kuris dokumentą pasirašė ir buvo jo bendraautoris) arba Benderių konstitucija (pagal gyvenvietės „Benderiai“ pavadinimą, kurioje ir buvo pasirašytas šis dokumentas).

Pilypo Orlyko Konstitucijos tekstą sukūrė pirmos ukrainiečių politinės emigracijos atstovai, įkvėpti pažangių Vakarų Europos parlamentarizmo idėjų. Tyrinėjai šį dokumentą vertina kaip pirmąją Ukrainos konstituciją ir netgi pirmąją konstituciją Europoje, grįstą demokratiniais principais.

Pilypo Orlyko Konstitucijos tekstu domisi įvairių sričių specialistai – istori-

kai, politologai, filosofai ir, žinoma, teisininkai. Juk šis dokumentas pirmiausia yra teisės aktas.

Pirmieji Pilypo Orlyko Konstituciją tyrinėjo istorikai N. Kostomarovas, D. Javornickis, M. Gruševskis ir kiti. Sovietiniu laikotarpiu mokslininkai šios temos vengė arba apie ją kalbėdavo tendencingai.

1929 m. buvo publikuotas akademiko N. P. Vasilenko straipsnis „Pilypo Orlyko konstitucija“. Mokslininkai šį straipsnį laiko pirmuoju teisiniu Pilypo Orlyko Konstitucijos tyrimu (Rudikas 2010: 33).

Norint suvokti dokumento sudarymo, pasirašymo ir veikimo istorinį kontekstą, būtina susipažinti su istorikų atliktomis analizėmis – M. Gruševskio, O. Subtelnio, I. Borščako, A. Lukaševičiaus, N. Tomenko, P. Rudiko, N. Taranenko ir kitų.

Tam tikri Pilypo Orlyko Konstitucijos teoriniai ir konstituciniai teisiniai aspektai buvo analizuojami J. Šemšučenko, A. Kresino, B. Pogorilko, V. Fedorenko, M. Savčino, O. Skakuno ir kitų darbuose.

Pilypo Orlyko Konstitucijos reikšmė Ukrainos administracinei teisei išvelgtina administracinės teisės specialistų darbuose – V. Bevzenko, A. Berlačiaus, M. Michrovskojos, N. Kovalenko ir kitų.

Šio straipsnio tikslas yra Pilypo Orlyko Konstitucijos bei mokslinės literatūros apie ją analizę remiantis šiuolaikinės konstitucinės ir administracinės teisės kategorijomis.

Turint omenyje, kad dokumento vienu ar kitu nuostatų aiškinimui svarbu suvokti istorines šio dokumento rengimo, pasirašymo sąlygas, straipsnyje apžvelgiamas ir istorinis kontekstas.

Atliekant tyrimą buvo naudojamos loginės analizės, istoriniu metodais.

Straipsnio autorė naudojo Pilypo Orlyko Konstitucijos tekstą iš oficialaus Ukrainos Aukščiausios Tarybos tinklalapio¹.

Šiam dokumentui žymėti straipsnyje vartojami tokie trumpinimai: „Pilypo Orlyko Konstitucija“, „Konstitucija“ arba „Susitarimai...“.

PILYPO ORLYKO KONSTITUCIJOS PRIĖMIMO ISTORINĖS APLINKYBĖS

Norint giliau suprasti Pilypo Orlyko Konstituciją, būtina žinoti dokumento sudarymo bei pasirašymo istorines aplinkybes. Tuo metu vyko Ukrainos kazokų nacionalinės išlaisvinamosios kovos, nukreiptos prieš Maskvą. Tuo tikslu etmonas Ivanas Mazepa susijungė su Švedijos karaliumi Karoliu XII. Tačiau 1709 m. etmonas ir jį palaikantis to meto Ukrainos elitas Poltavos mūšyje patyrė pralaimėjimą kovoje su Petru I (Tomenko 2015: 19). Etmonas buvo priverstas bėgti į Osmanų imperiją, Benderių miestelį. Paskui I. Mazepą į Benderius ėjo apie penkiasdešimt vyresniųjų, beveik penki šimtai kazokų ir daugiau nei keturi tūkstančiai Zaporožės gyventojų. Šie „mazepiečiai“, kaip kartais juos vadina istorikai, buvo pirmasis Ukrainos politinis elitas (Subtelnas 1992: 151). Po etmono I. Mazepos mirties 1709 m. šis elitas etmonu išrinko Pilypą Orlyką, kuris buvo pagrindinis mirusiojo etmono raštinnikas (Subtelnas 1992: 151).

P. Orlyko išrinkimas etmonu pasižymėjo svarbia ypatybe: pirmąkart Ukrainos kazokų istorijoje iš naujo etmonu

išrinktasis su savo rinkėjais sudarė oficialų susitarimą².

Mokslininkai pažymi, kad Konstitucijos priėmimą nulėmė tiek išorės veiksniai, tiek vidinės Etmonijos problemos. Pastarosios buvo sąlygotos pernelyg centralizuotos etmono valdžios, kuria buvo piktnaudžiaujama. J. Šemšučenko atkreipia dėmesį į vidinius ginčus dėl tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijos Etmonijoje, dėl pačių etmonų visiško kolegialių organų ignoravimo. Tai lėmė Ukrainos valstybingumo silpninimą (Šemšučenko 2005: 174). N. Tomenko mano, kad viena iš I. Mazepos pralaimėjimo priežasčių reikia laikyti visuomenės palaikymo nebuvimą ir greitą karinių dalinių geopolitinį „perorientavimą“ nuo Rusijos Petro I į Švedijos karalių Karolį XII. Taigi, dauguma Pilypo Orlyko Konstitucijos dalių, be abejonės, buvo paruoštos atsižvelgiant į I. Mazepos idėjas kaip reakciją po pralaimėjimo Poltavos mūšyje (Tomenko 2015: 19).

Stengdamasis iškovoti sau palaikymą, P. Orlykas sudarė vadinamosios Benderių konstitucijos projektą (lot.

„*Pacta et constitutiones*“). Pagal šį projektą, jis įsipareigojo tuo atveju, jei įgytu Ukrainoje valdžią, apriboti etmono prerogatyvas, sumažinti socialinį išnaudojimą, išsaugoti ypatingą Zaporožės gyventojų statusą ir kovoti dėl politinio bei bažnytinio Ukrainos atskyrimo nuo Ru-

sijos. Karolio XII palaikomas P. Orlykas susijungė su Krymo totoriais bei Osmanų porta ir 1711 m. pradžioje pradėjo bendrą Zaporožės karių ir totorių karinį žygį prieš Rusiją Ukrainoje. Tačiau po kelių laimėjimų šis žygis baigėsi nesėkme (Subtelnas 1992: 151).

PILYPO ORLYKO KONSTITUCIJOS TEISINĖ PRIGIMTIS IR REIKŠMĖ

Moksle naudojami įvairūs metodai nustatyti Pilypo Orlyko Konstitucijos teisinę prigimtį, aiškinti atskiras jos kategorijas, nuostatas, pripažinti Konstitucijos įsigaliojimo faktą.

Kaip pastebi A. Kresinas, minimas dokumentas yra vienas iš žinomiausių ukrainietiškos politinės ir teisinės minties paminklų XVIII a. (Kresinas 2005: 192)³.

M. Savčino nuomone, Ukrainos intelektinę tradiciją sudaro keletas sluoksnių, iš kurių ryškiausias yra ukrainietiškas barokas, o jo garsiausia teisinė apraiška yra Pilypo Orlyko Konstitucija ir Teisės, pagal kurias teisėsi Mažosios Rusijos tauta (Savčinas 2009: 75).

Nors tiriamo dokumento pavadinime nėra žodžio „Konstitucija“, dauguma Ukrainos mokslininkų tvirtina, kad būtent „Susitarimai...“ tapo pirmąja ne tik Ukrainos, bet ir Europos konstitucija. Štai N. Tomenko pabrėžia, kad „Zaporožės kariuomenės įstatymų ir laisvių paktai ir konstitucijos“, sudaryti 1710 m. balandžio 5 d. Benderiuose, faktiškai yra pirmoji Europoje konstitucija⁴.

V. Fedorenko, pripažindamas, kad „vienu iš pirmųjų visų pripažintu konstituciniu aktu žmonijos istorijoje tapo 1789 m. Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, kuri yra 1948 m. Vi-

suotinės žmogaus teisių deklaracijos pirmtakė“, akcentuoja, kad Europoje yra žinomi ir ankstesni bandymai sunorminti žmogaus teises.

V. Pogorilko tvirtina, kad Pilypo Orlyko Konstitucija buvo pirmoji pasaulyje konstitucija (bent jau Europoje) (Pogorilko 2005: 23–32; 25–26). Mokslininko nuomone, šis dokumentas sprendė „esminį konstitucijos klausimą: reguliavimą, valdžios apribojimą, dalinant ją į įstatymų leidybos, vykdymo ir teisingumo“ (Pogorilko 2005: 23–32; 25–26). V. Pogorilko teigia, kad tam tikrose dokumento nuostatose „neabejotinai ir aiškiai išdėstyta Konstitucijos esmė, jos tikslas“ (Pogorilko 2005: 23–32; 25–26). Remdamasis tokiais argumentais, mokslininkas siūlo žiūrėti į Pilypo Orlyko Konstituciją kaip į Ukrainos Konstitucijos istorijos pradžią (Pogorilko 2005: 23–32; 25–26).

A. Berlačius Pilypo Orlyko Konstituciją taip pat laiko pirmąja pasaulio konstitucija (Berlačius 2013: 274).

Verta pažymėti, kad Europos Komisija dėl teisinės demokratijos (Venecijos komisija) taip pat laiko 1710 m. Pilypo Orlyko Konstituciją pirmąja konstitucija Europoje⁵.

M. Okladna ir M. Kijanas teigia, kad „Zaporožės kariuomenės įstatymų ir

laisvių paktai ir konstitucijos“, parašyti veikiant Vakarų Europos parlamentarizmo idėjoms, padėjo pagrindus esmiems respublikos valdymo formos, valstybės valdžių atskyrimo principams septyniasdešimčiai metų į priekį (o būtent po septyniasdešimties metų atsirado pirmosios Europos ir JAV konstitucijos) (Okładna, Kijanas 2006: 64).

Venecijos komisija taip pat atkreipia dėmesį į abipusę Pilypo Orlyko Konstitucijos ir Vakarų Europos idėjų sąveiką, nurodydama, kad Pilypo Orlyko Konstitucijos idėjos nulėmė Prancūzijos revoliucijos principus aštuoniasdešimčiai metų. Šios idėjos veikė ir tautos „prigimtinių teisių“ doktriną „nepriklausomam ir lygiateisiam tautos egzistavimui“ tarp kitų tautų, visuomenės teisę „pakeisti ar atšaukti“ ir „nuversti vyriausybę“, kuri pavergė tautą „absoliučiam despotizmui“, o tai buvo realizuota Jungtinių Valstijų nepriklausomybės deklaracijoje⁶.

Nemažai mokslininkų, nemenkindami išorinės Vakarų Europos pažangių idėjų įtakos Pilypo Orlyko Konstitucijai, mano, kad būtina vertinti ir nacionalinių teisinių ir politinių idėjų bei praktikos vystymąsi. Pavyzdžiui, N. Taranenko atkreipia dėmesį, kad savo forma Konstitucija primena susitarimus tarp lenkų bajorų ir jų renkamų karalių⁷. A. Kresinas nurodo, kad Konstitucijoje yra susistemintos ir patobulintos nuostatos, kurias galima rasti ir susitarimuose tarp Zaporožės kariuomenės bei Rusijos imperijos, apibendrinta I. Mazepos laikų konstitucinių naujovių teisinė esmė bei XVII ir XVIII a. pradžios Ukrainos politinės bei teisinės idėjos. Pasak mokslininko, būtent precedentų bei idėjų derinys tapo pagrin-

diniu Pilypo Orlyko Konstitucijos šaltiniu. Tyrinėtojas tvirtina, kad šis dokumentas buvo organiškas Ukrainos politikos bei teisinės praktikos, kultūros vystymosi tęsinys (Kresinas 2005: 201).

I. Farion tvirtina, kad nepaisant etmono daugiakalbės literatūrinės kūrybos, pagrindinis 1710 m. teisės dokumentas buvo parašytas senąja ukrainiečių ir lotynų kalbomis (Farion 2011: 126). Ukrainiečių kalbos versija, skirtingai nei lotyniška versija, mokslininko nuomone, akivaizdžiai buvo skirta ne tik plačiam naudojimui, bet ir neabejotinai patvirtina ukrainietišką identitetą. Taip pat tai yra ryškus Ukrainos senovės teisių ir laisvių liudijimas bei aksioma to, kad teisės dokumentai buvo rašomi šios tautos kalba (Farion 2011: 126).

Deja, pažangūs valstybingumo principai, įtvirtinti Pilypo Orlyko Konstitucijoje, nebuvo realizuoti praktikoje. Iki šiolei mokslininkai diskutuoja dėl Konstitucijos įsigaliojimo ir galiojimo.

M. Taranenko teigia, kad „Benderių konstitucija“ faktiškai reglamentavo radikalius, bet realius pokyčius, kuriuos planavo mазepiečiai įgyvendinti Etmonijoje po pergalingo sugrįžimo iš emigracijos⁸.

V. Pogorilko pastebi, kad Pilypo Orlyko Konstitucija laikinai veikė tik Ukrainos teritorijos dalyje (Pogorilko 2005: 25–26).

M. Gruševskis taip rašė apie „Susitarimus...“: „Nors nuostatos ir nebuvo įgyvendintos, nes šiems žmonėms taip ir nepavyko užkariauti Ukrainos, tačiau jos yra įdomios kaip žmonių, kurie savo likimą siejo su Ukrainos išlaisvinimu, požiūrių ir norų atspindys. Nuostatose yra daug naujo ir tai galėjo būti svarbus žingsnis į priekį“ (Gruševskis 1990: 383).

Tokiu būdu tyrinėtojas neišreiškia savo nuomonės dėl šio dokumento įsigaliojimo, apsiribodamas išvada, jog dėl istorinių aplinkybių šias nuostatas įgyvendinti buvo neįmanoma.

A. Kresinas daro išvadą, kad 1710 m. „Susitarimai...“ liko tik projektu ir nebuvo įgyvendinti praktikoje. Dešiniojo Dniepro kranto Ukrainoje, kur dėl įvairių tarptautinių susitarimų Ukrainos emigracinė vyriausybė 1711–1714 m. įgijo valdžią, nebuvo galimybės realizuoti „Susitarimų...“ nuostatų (pavienis ir atsitiktinis P. Orlyko vyriausybės valdymas) (Kresinas 2005: 193).

N. Tomenko nuomone, Pilypo Orlyko Konstitucija veikė Dešiniojo Dniepro kranto Ukrainoje iki 1714 m.⁹ Tokios pačios pozicijos laikosi ir M. Okladna bei M. Kijanas, atkreipdami dėmesį į tai, kad

Ukrainos Konstituciją iškart po jos priėmimo pripažino Švedijos ir Turkijos valdžios. Mokslininkai spėja, kad P. Orlykas, kaip etmonas, neturėjo pakankamai galimybių įgyvendinti Konstituciją visa jos apimtimi, tačiau ji nebuvo tik Ukrainos visuomeninės politinės idėjos palikimu, bet ketverius metus nuo 1710 iki 1714 m. buvo visos Dešiniojo Dniepro kranto Ukrainos norminis dokumentas (Okladna, Kijanas 2006: 68).

Taigi, Pilypo Orlyko Konstituciją galima vertinti kaip pirmąją ukrainietišką ir europietišką konstituciją, taip pat kaip išskirtinį Ukrainos politinės teisinės idėjos paminklą, sudarytą veikiant progresyvioms europietiškoms parlamentarizmo idėjoms, ir aplenkusį Prancūzijos revoliuciją bei pirmąsias europietiškas konstitucijas.

PILYPO ORLYKO KONSTITUCIJA ŠIUOLAIKINĖS KONSTITUCINĖS IR ADMINISTRACINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

Nors Pilypo Orlyko Konstitucija buvo parašyta 1710 m., pažangūs demokratinės, teisinės valstybės principai, įtvirtinti dokumente, suteikia galimybę šį teisės aktą analizuoti vartojant šiuolaikinius konstitucinės ir administracinės teisės terminus.

Konstituciją sudaro preambulė, šešiolika paragrafų, įtvirtinančių nepriklausomos Ukrainos valstybės struktūros pagrindus.

Preambulėje trumpai ir glaustai išdėstyta „kazokų tautos“ istorija, minint ištvėrmę ir kovas už savo tautos laisvę ir nepriklausomybę, pradedant „Lenkijos valstybe“, kai valdė etmonas Bogdanas Chmelnickis, tęsiant Maskvos priespau-

da, kai valdė etmonas I. Mazepa. Venecijos komisija šio dokumento nuostatas dėl išsilaisvinimo iš „svetimos valstybės“ vertina kaip šiuolaikinę nepriklausomybės arba valstybės suvereniteto principą.

Terminas „Zaporožės kariuomenė“ (ukr. *Військо Запорізьке*), vartojamas Pilypo Orlyko Konstitucijoje, mokslininkų yra traktuojamas įvairiai, o būtent: kaip Mažosios Rusijos tauta (ukrainiečiai) ir kaip valstybinis išsilaisvinimas Etmonijoje. N. Tomenko tvirtina, kad „Zaporožės kariuomenė“ Pilypo Orlyko Konstitucijoje reiškia visą Mažosios Rusijos tautą. O P. Rudikas atkreipia dėmesį į negalimumą sutapatinti Zaporožės kariuomenę su Ukrainos tauta. Mokslinin-

kas rašo, kad patys Pilypo Orlyko Konstitucijos autoriai skyrė šias sampratas (Rudikas 2010: 36). Iš tikrųjų jau dokumento preambulėje parašyta: „Tegu lieka amžinajai šlovei ir atminčiai Zaporožės kariuomenė ir visa Mažosios Rusijos tauta“. O. Vovk, viena iš pirmųjų tyrinėtojų, kuri atrado „Susitarimų...“ originalą senąja ukrainiečių kalba, akcentuoja būtinumą žodį „Kariuomenė“ rašyti kartu su žodžiu „Zaporožės“ ir iš didžiųjų raidžių, skirtingai nei tai parašyta originale, turėdama mintyje, kad „Zaporožės Kariuomenė“ reiškia Ukrainos valstybės pavadinimą (Vovk 2010: 145–166).

Iš preambulės seka, kad tiriamo teisės akto tikslas buvo sureguliuoti valstybės sąrangos klausimus, apribojant etmono valdžią ir įsteigiant kitas Etmonijos valdžios institucijas, t. y. įtvirtinant valdžių padalijimo principą. Preambulėje nurodyta, kad ankstesni Zaporožės Kariuomenės etmonai, buvę pavaldūs Maskvai, išdrįso pasisavinti pernelyg daug valdžios, šitaip padarydami reikšmingos žalos seniau susiklosčiusiai tvarkai, teisėms ir laisvėms, apsunkindami gyvenimą visai tautai. Todėl „Susitarimai...“ buvo sudaryti siekiant užtikrinti, kad būtų griežtai laikomasi „visų rezoliucijų ir susitarimų“, maža to, ne tik iš naujo išrinktam etmonui Pilypui Orlykui, bet ir „visiems būsimiems Zaporožės kariuomenės etmonams“. Faktas, kad visi būsimieji etmonai turėjo laikytis „Susitarimų...“ nuostatų, byloja apie konstitucinę šio dokumento prigimtį. Preambulėje užfiksuotas etmono rinkimų principas ir įtvirtinta vienbalsio etmono Pilypo Orlyko rinkimų tvarka „visų kartu su Pagrindiniu Vyriausioju ir su Žemutine Zaporožės kariuomene“.

Pirmas „Susitarimų...“ skyrius yra susijęs su „šventuoju Rytų stačiatikių tikėjimu“ arba, kaip šiandien šį principą įvardytume, – su įsitikinimų laisve. Būtent stačiatikių tikėjimo gynimas dėl Lenkijos ir Maskvos valdžių apribojimų buvo viena iš Zaporožės Kariuomenės pagrindinių priežasčių kovoti dėl nepriklausomybės. Etmonas turėjo įsipareigoti ginti stačiatikių tikėjimą. Tačiau tomis istorinėmis aplinkybėmis „Susitarimų...“ autoriai manė, kad Rytų stačiatikių tikėjimo gynimas reišktų visų kitų religijų Zaporožės Kariuomenės teritorijoje draudimą. O tai, be abejonės, neatitinka šiuolaikinės įsitikinimų laisvės principo. Išskirtinę istorinę reikšmę šiuolaikinei Ukrainos nepriklausomybei turi „Susitarimų...“ idėjos dėl etmono įsipareigojimų po to, kai „Tėvynė buvo išlaisvinta iš Maskvos priespaudos“, „įgyti Konstantinopolio apaštališkosios bažnyčios sostinėje“ pirminę valdžią. Tai, apie ką svajojo valstybės veikėjai XVIII a., tapo įmanoma tik XXI a. – 2018 m. gruodžio 15 d. įkuriant Ukrainos vietinę autokefalinę stačiatikių bažnyčią.

Antroje Pilypo Orlyko Konstitucijos dalyje įtvirtintos nuostatos dėl „Mažosios Rusijos, Tėvynės mūsų“ sienų neliečiamumo, t. y. vartojant šių laikų terminiją, buvo įtvirtintas teritorinės valstybės neliečiamybės principas. Šio principų elementų galima rasti ir Konstitucijos ketvirtoje bei penktoje dalyse.

Trečioji dalis yra skirta „kaimyninės draugystės su Krymo valstybe“ svarbai. Šių laikų terminija – bendradarbiavimo principui tarp vyriausybių, kuris yra vienas iš esminių tarptautinės teisės principų.

Pilypo Orlyko Konstitucijos preambulėje deklaruotas valdžios padalijimo principas yra detalizuojamas šeštoje ir septintoje dalyse. Kad būtų teisingai suprasti pakeitimai „Susitarimuose...“, būtina susipažinti su iki to laiko egzistavusia valstybės struktūra Etmonijoje.

J. Šemšučenko atkreipia dėmesį, kad Etmonija, kaip politinis vienetas, susiformavo 1648–1654 m. vykstant nacionalinėms išlaisvinamosioms ukrainiečių tautos kovoms, kurioms vadovavo B. Chmelnickis (Šemšučenko 2005: 167–168). Mokslininkas pažymi, kad „šios pirmos ukrainiečių nepriklausomos valstybės formavimasis vyko karinių veiksmyų metu ir tai nulėmė jos ypatumus. Vienas iš ypatumų yra tas, kad valstybinės funkcijos buvo vykdomos etmono, o ši tradicija susiformavo Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės federacijos metu. Pirmieji norminiai aktai, kurie įtvirtino Ukrainos nacionalinės valstybės susikūrimą, buvo 1649 m. Zborovo ir 1651 m. Belocerkovės susitarimai, kuriuos sudarė B. Chmelnickis su Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės federacija“ (Šemšučenko 2005: 167–168). Etmono rankose buvo sujungti valstybės vadovo, vyriausiojo kariuomenės vado ir aukščiausiojo teisminio organo įgaliojimai. Valdingiausias Etmonijoje kolegialus organas, pasak J. Šemšučenkos, buvo karinė (kazokų) taryba arba generalinė karinė (kazokų) taryba. Šios tarybos buvo sudaromos spręsti svarbiausius valstybės vidaus ir išorės gyvenimo klausimus: etmono ir generalinės vyriausybės rinkimai; karo ir taikos paskelbimas; susi-

tarimų sudarymas su kitomis valstybėmis ir t. t. (Šemšučenko 2005: 167–168). J. Šemšučenko generalines tarybas ir vyresnybės suvažiavimus Etmonijoje vertina kaip kazokų parlamentarizmo elementus (Šemšučenko 2005: 173).

Pačioje Pilypo Orlyko Konstitucijoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad etmonų valdymui nebuvo būdinga autokratija. Tarybų vaidmuo buvo ypatingai svarbus. Tačiau kadangi ankstesni etmonai, įskaitant ir etmoną I. Mazepą, piktnaudžiavo savo valdžia (valdė pagal principą „kaip noriu, taip ir įsakau“), Pilypo Orlyko Konstitucijoje buvo įtvirtintas valdžių padalijimas į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Taip pat Konstitucijoje išvelgtinas stabdžių ir atsvarų mechanizmas taip, kaip mes jį suprantame šiandien. Taigi, įstatymų leidžiamuoju organu galima laikyti Tarybą (ukr. *Рада*), vykdomuoju – etmoną, o teisminiu – generalinį kariuomenės teismą. Pažymėtina, kad mokslininkai Pilypą Orlyką mini šalia valdžių padalijimo principo klasikų – Džono Loko, Šarlio Lui Monteskjė (Stecenko 2011: 68).

Į Tarybos sudėtį įėjo „ponai pulkininkai su savo vyresnybe ir leitenantais arba sotnikais (ukr. *сотнику*), ne tik iš visų pulkų generaliniai patarėjai, bet ir Žemutinės Zaporožės Kariuomenės pasiuntiniai“. Pilypo Orlyko Konstitucijoje buvo numatyti kai kurių Tarybos narių rinkimų ypatumai. Pavyzdžiui, buvo nurodyta, kad „į bendrąją tarybą būtina buvo rinkti iš kiekvieno pulko po vieną iškilį, sumanią ir nusipelnusią asmenybę. Generaliniai patarėjai renkami etmono sutikimu“.

Dokumente buvo nustatyta, kad kasmet turi įvykti trys tarybų susiejimai, sutampantys su tokiomis šventėmis kaip Kalėdos, Velykos ir Dievo Šventosios Motinos užtarimo.

Etmonas ir jo įpėdiniai, pagal „Susitarimus...“, privalėjo tartis su Taryba dėl teritorinio vientisumo, Tėvynės gerovės, taip pat dėl visų viešų klausimų, ir „nieko be jų sutikimo savo valdžia nepradėti, nenustatyti ir sprendimų nepriimti“.

Pilypo Orlyko Konstitucijoje yra numatyti tarybos narių įsipareigojimai, kuriuos jie turi vykdyti „sąžiningai, nesiekdami sau ar kitiems naudos, be žiauraus pavydo ir priešiško“, o etmonui patarinėti taip, „kad tie patarimai nesukeltų žalos etmono garbei, naštos Tėvynei, jos nesugriautų ir, neduok die, nesužlugdytų“. Šių laikų terminais kalbant, Taryba turėjo ginti viešuosius interesus, neleisti kilti privačių ir viešųjų interesų konfliktui, veikti, vadovaudamasi nešališkumo ir efektyvumo principais.

Jeigu tarp Tarybos susiejimų „būtų kilę vieši klausimai, reikalingi greito jų suregulavimo ir išsprendimo“, etmonas turėjo juos spręsti sutaręs su Generalinės Vyresnybės taryba. Tad galima kalbėti apie vienvaldiškumo ir kolegialumo principų derinimą valstybės valdyme.

Konstitucijoje buvo numatytas ištikimybės Tėvynei priesaikos institutas. Taigi etmonas, generalinė vyresnybė, pulkininkai ir generaliniai patarėjai turėjo prisiekti. Etmonas turėjo pareigą supažindinti generalinę vyresnybę su laiškais, gautais iš užsienio, ir atsakymais į juos. Generalinė vyresnybė, pulkininkai ir generaliniai patarėjai buvo įsipareigoję ta-

rybų susitikimuose nurodyti etmonui jo darbo trūkumus, o etmonas savo ruožtu turėjo atsižvelgti į tuos nurodymus ir jokių būdu nekerštauti.

„Susitarimų...“ VII dalis buvo skirta teisminei valdžiai. Pagal šios dalies nuostatas, „generalinių pareigūnų, pulkininkų, generalinių patarėjų, žymios visuomenės dalies paprastų žmonių arba kitų karininkų kaltės atveju“ etmonas neturėjo teisės pats spręsti dėl bausmių, o privalėjo „kreiptis su baudžiamuoju ar nebaudžiamuoju ieškiniu į generalinį karinį teismą“. Teismo sprendimas buvo privalomas nusikaltusiajam. Mokslininkai šias nuostatas vertina kaip administracinės justicijos užuomazgas (Bevzenko 2013: 54). A. Berlačiaus nuomone, jau šia, pirmąją pasaulyje Konstitucija, buvo įtvirtinti subjektinių teisių nuo kazokų vyresnybės veiksmų teisminės gynybos būdai (Berlačius 2013: 274).

Pilypo Orlyko Konstitucijoje išvelgintos šiuolaikinės administracinės teisės viešosios nuosavybės instituto užuomazgos. Anksčiau nebuvo aiškaus atribojimo tarp etmono ir Zaporožės Kariuomenės nuosavybės, ir tai leisdavo etmonams savintis nuosavybę. Prieš pat pasirašant Konstituciją, 1709 m. kilo ginčas dėl etmono I. Mazepos palikimo tarp jo sūnėno A. Voinarovskio ir vyresnybės. Ginčą Švedijos karalius išsprendė A. Voinarovskio naudai. Būtinybę atskirti privačią nuosavybę nuo viešosios A. Kresinas įvardija viena iš svarbiausių priežasčių rengti „Susitarimus...“ (Kresinas 2005: 194). Taigi IX Konstitucijos dalyje numatyta, kad „Jo skaistybė ir didenybė etmonas neturi turėti jokio ryšio su ka-

rine nuosavybe ir nešvaistyti šios nuosavybės savo poreikiams, o privalo pasitenkinti pelnu ir pajamomis, numatytomis etmonui“. Panašios nuostatos buvo įtvirtintos ir pulkininkams, kurie taip pat turėjo tenkintis tik savo nuosavybe ir nesikėsinti į viešąją nuosavybę. Šioms Konstitucijos nuostatomis įgyvendinti buvo numatytas išdininkų institutas – generalinis išdininkas, pavaldus etmonui, ir pulkų išdininkai. Generalinis išdininkas buvo renkamas bendroje taryboje etmono sutikimu ir buvo įpareigotas „kontroliuoti karinę nuosavybę, malūnus, valdyti viešąsias pajamas, taip pat, leidus etmonui, naudoti jas viešiesiems ir kariniams, o ne privatiems poreikiams“. Pulkų išdininkai buvo pavaldūs generaliniam išdininkui. Buvo numatytas kasmetinis išdininkų atsiskaitymas. Tokiu būdu buvo įtvirtinti pavaldumo ir atskaitingumo institutai.

Nemažai Pilypo Orlyko Konstitucijos nuostatų yra susijusios su šiuolaikinės administracinės teisės institutu – valstybės tarnyba. Pavyzdžiui, generalinis vyriausiasis, pulkininkai ir generaliniai patarėjai privalėjo pagarbiai elgtis su etmonu, o pastarasis savo ruožtu privalėjo gerbti jų orumą. Taigi iš esmės Konstitucijoje buvo įtvirtintas asmenų pagarbos, orumo principas, kuris šiuolaikinėje valstybės tarnyboje yra vienas esminių. „Susitarimuose...“ pabrėžiama pagrindinių pareigybių valstybiniame aparate rinkimų svarba, moraliniai ir profesionalumo reikalavimai kandidatams. X dalyje ypatingas dėmesys skiriamas kovai su korupcija. Pavyzdžiui, nurodoma į tokį neigiamą reiškinį kaip paskyrimą į aukštas pareigas ne dėl nuopelnų,

bet už kyšio davimą, tokiu būdu neteisėtai praturtėjant.

Galima padaryti išvadą, kad Pilypo Orlyko Konstitucijoje įtvirtinti decentralizacijos ir subsidiarumo principai, taip pat vietos savivaldos garantijos. O. Skakunas atkreipia dėmesį, kad pirmąkart konstitucinio teisės akto lygmeniu buvo numatytas ryšys „valstybė“ ir „tauta“ (kazokų vyresnybė, paprasti kazokai, valstiečiai, miestiečiai), akcentuojant „tautą“ ir pabrėžiant aukščiausios valdžios priklausomybę nuo jos veiksmų, numatant sąveiką tarp aukščiausios valdžios ir tautos per valstybės kilmės iš susitarimo teorijos prizmę. Pagal Pilypo Orlyko Konstituciją, teritorija „Ukrainos iš abiejų Dniepro pusių“, kuri buvo paskelbta „amžiniems laikams laisva nuo svetimųjų viešpatavimo“, turėjo būti suskirstyta į pulkus ir sotnikus, kuriems vadovavo pulkininkai ir leitenantai, renkami „laisvuose, valią išreiškiančiuose rinkimuose“, o po rinkimų etmono tvirtinami. Tuo buvo padėti kazokų vietos savivaldos praktikos pagrindai (Skakunas 2006: 71). XIII dalyje buvo reglamentuojamos „Sostinės miesto Kijevo ir kitų ukrainiečių miestų su savo magistratais“ teisių ir privilegijų garantijos. Šios normos turi tiesioginį ryšį su šiuolaikine vietos savivaldos teise.

Negalima būtų nepaminėti „Susitarimų...“ nuostatų, susijusių su paprastų ukrainiečių teisių gynimu, kurių gerove turėjo rūpintis etmonas ir kiti pareigūnai. Tokios nuostatos reglamentavo mokesčius ir muitus. Pavyzdžiui, remiantis Konstitucijos XI dalimi, kazokų našlės, kazokų vaikai našlaičiai, kazokų dvarai ir moterys, kai kazokai buvo karo žy-

giuose ar atlikinėjo kitą karinę tarnybą, turėjo būti atleisti nuo bet kokių mokesčių ar muitų. Šiame kontekste galima

kalbėti apie žmogaus teisių institutą, humanizmo principus ir socialinį teisingumą.

IŠVADOS

Demokratinės ir teisinės valstybės idėjos, įtvirtintos 1710 m. Pilypo Orlyko Konstitucijoje, leidžia analizuoti jos nuostatas šiuolaikinės konstitucinės ir administracinės teisės požiūriu. Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad valstybės struktūra, siūloma analizuotoje konstitucijoje, yra grindžiama teisės viršenybės, valdžių padalijimo, demokratijos, humanizmo, socialinio teisingumo, vienvaldiškumo

derinimo su kolegialumu, decentralizacijos ir subsidiarumo principais. Taip pat Konstitucijoje yra teisės normų, kurios turi ryšį su šiuolaikiniais administracinės teisės institutais: administracinė justicija, tarnybinė teisė, savivaldos teisė, viešojo nuosavybė, reguliaciniai režimai. Be abejo, šiame dokumente įtvirtintos idėjos ir dabar aktualios bei vertos tiek teoretikų, tiek praktikų dėmesio.

Literatūra

- Бевзенко Володимир. 2013. Історія становлення й розвитку вітчизняного інституту адміністративної юстиції. *Історико-правовий часопис* 2: 52–58.
- Берлач Анатолій. 2013. Адміністративний процес у європейському викладі: від теорії до практики. *Адміністративне право і процес* 3(5): 271–276.
- Грушевський Михайло. 1990. *Ілюстрована історія України*: репринтне відтворене видання 1913 року. Київ–Львів: «Золоті ворота». ДТК УРСР «Радуга».
- Фаріон Ірина. 2011 «Конституція Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів. *Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка"* 709: 125–131.
- Федоренко Владислав. 2014. Оптимізація моделі захисту прав і свобод людини в Україні: державно-управлінські аспекти. *Публічне адміністрування та практика*. 2. Prieiga: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_8.
- Кресін Олексій. 2005. "Пакти й конституції законів і вольностей Запорізького Війська" 1710 р. *Український історичний журнал* 2: 192–203.
- Окладна Марина, Киян Марина. 2006. Політико-правові ідеї Конституції Пилипа Орлика і сучасна українська Конституція. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* 11: 61–68.

- Погорілко Віктор. 2005. Роль і значення Конституції в українському правотворенні і розбудові держави. *Вісник Національної академії наук України* 12: 23–32.
- Рудик Петро. 2010. Міркування щодо висвітлення деяких положень Конституції Пилипа Орлика. *Часопис Київського університету права* 4: 32–37.
- Савчин Михайло. 2009. *Конституціоналізм і природа конституції*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
- Скакун Ольга. 2006. Субсидіарність як принцип організації влади і управління в Україні і державах Європи: від Конституції Пилипа Орлика до Конституції України 1996 р. і європейської Брноської програми 2003 р. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* 11: 69–78.
- Стеценко Семен. 2011. Виконавча влада та роль Конституції України в організації її діяльності. *Юридична наука і практика* 2: 67–72.
- Субтельний Орест. 1992. *Україна: історія*. Київ: Либідь.
- Шемшученко Юрій. 2005. *Вибране*. Київ. ТОВ «Видавництво «Юридична думка».
- Томенко Микола. 2015. *Україна: історія Конституції*. Київ: Генеза.
- Вовк Олена. 2010. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. *Архіви України* 3–4: 145–166.

Nuorodos

- ¹ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
- ² Тараненко Микола. 2010. Причини створення, головні державотворчі, ідеологічні і правові засади та історичне значення Конституції Пилипа Орлика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. Nr 2 (6). Prieiga: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/5887>.
- ³ Кресін Олекцій. 2005. "Пакти й конституції законів і вольностей Запорізького Війська" 1710 р. *Український історичний журнал*. Nr 2, с. 192–203.
- ⁴ Томенко Микола. *Історія української Конституції*. Prieiga: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.
- ⁵ European commission for democracy through law (Venice Commission. 1996. *Pylyp Orlyk Constitution. The Constitutional Heritage of Europe*. Montpellier. Prieiga: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(1996\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(1996)018-e)
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ Тараненко Микола. 2010. Причини створення, головні державотворчі, ідеологічні і правові засади та історичне значення Конституції Пилипа Орлика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. Nr 2 (6). Prieiga: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/5887>.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Томенко Микола. *Історія української Конституції*. Prieiga: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.

Vertė Ieva Deviatnikovaitė